

VOORAF

Dick de Jong

Afgelopen zomer reed ik in Drenthe. Daar zag ik een vlag aan een hek hangen, waarop een tekst stond om te waarschuwen tegen wolven. Behalve dat die tekst niet leesbaar is vanaf de plek achter het hek, waar schapen plachten te lopen, zullen ook de meeste schapen de kunst van het lezen niet machtig geweest zijn...

Wat een gedoe toch. De regering gaat voorop om ons allemaal te bewegen terug te keren naar de natuur. Maar als een geheel door de natuur gedreven wolf een schaap aanvalt, is Leiden in last. Eerder gebeurde iets dergelijks met de bever. Met veel tromgeroffel werden de eerste exemplaren in de Biesbosch losgetalen. Nu ondermijnen ze onze hoofwaterkeringen. Dat hadden we toch kunnen voorzien!

DE EXCURSIE VAN 2023: NOORD-HOLLAND

Paul Eikelenboom

14 oktober togen een kleine dertig leden van B & E AKV richting Noord-Holland om van dichtbij de mooie stolpboerderijen te bezichtigen. Allereerst ging het richting Spierdijk, waar een bezoek werd gebracht aan de 'André Hoeve' en we door de familie Schilder welkom werden geheten in de bovenzaal, waar we een prachtig uitzicht hadden op de stal met zo'n 300 koeien.

Het was goed om te horen, dat zo'n boerderij volledig energie-neutraal werkt en dat elke vorm van ontstane warmte weer wordt hergebruikt en zelfs een aantal huizen in de naaste omgeving van warmte voorziet. Na een uitleg van Gerrit Jan Lage-maat van de Boerderijenstichting Noord-Holland luisterden we naar een interessante lezing van Ina Slot, bestuurslid van de Historische vereniging De Kromme Leek, over het ontstaan en de geschiedenis van West-Friesland, doorweven met eigen gedichten, waarna Anna Groentjes ons meenam in prachtige verhalen over de diverse Stolpen. Opvallend was de deskundigheid gekoppeld aan het enthousiasme, waarmee beide sprekers hun betrokkenheid bij hun Regio en de mooie boerderijen aldaar ons boeiden.

Na een voortreffelijke lunch en gezellig bijgepraat te hebben trokken we richting Wognum, waar we op de boerderij Welgelegen werden ontvangen. Deze boerderij is aangekocht door de heer H. Sloétjes en is weer ingericht in de woon en werkomgeving van rond 1900.

De boerderij is nu eigendom van de Historische Vereniging De Kromme Leek. In twee groepen kregen we een rondleiding door het authentieke interieur van zo'n 100 jaar geleden en de bijzondere bouw van het stijlvolle pand. Na een pauze, nu met koffie en krentenmik, gingen we weer de bus in, waar we werden verrast op een prachtige rondrit, die voorzitter annex reis-leider Arie Bassa voor ons had uitge-

gezet. We reden langs tientallen Stolpboerderijen, waar Arie steeds een verklarend verhaal over de bouwstijl en bouwkundige elementen bij had. Dat de tocht hierdoor een uurtje langer duurde dan vooraf gedacht namen we voor lief. Het was een prachtige en vooral boeiende dag.

DE STOLPBOERDERIJ

INLEIDING

In Noord-Holland komt vooral het boerderijtype voor van de stolpboerderij. Een vierkante boerderij met een piramidevormig dak. Onder dit dak was plaats voor de familie, het vee, het hooi, de wagens en andere werktuigen.

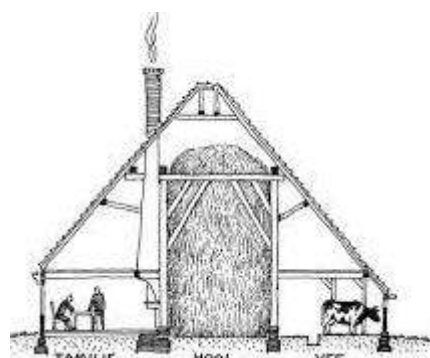
Het type valt in de hoofdgroep Noordelijke huisgroep, net als de Friese verwant, de stelpboerderij en de zogenaamde Friese schuren, in Friesland, Groningen en Oost-Friesland. Laten we eens wat meer te weten komen over dit boerderijtype.

Tekening van Rembrandt van Rijn met links een stolpboerderij en rechts een aangebouwde schuur.

GESCHIEDENIS

De stolpboerderij is omstreeks 1550 ontstaan in West-Friesland. Aanleiding was de behoefte om incompacte grotere hoeveelheden graan en hooi op te slaan. De hoge schuur kwam daarbij in de plaats van de traditionele hooiberg. De middeleeuwse boerderijen, dus de eerste stolpboerderijen waren varianten van het Friese langhuis of het hallenhuis. Ze worden afgebeeld op kaarten en tekeningen, onder andere door Rembrandt.

▲ Doorsnede van een stolpboerderij; links het woongedeelte, in het midden de hooitas en rechts de stal.

◀ Stolpboerderij in Den Hout.

Bij het oudste type ging het vermoedelijk om al langer bestaande langhuizen met een woongedeelte en een koeienstal, waaraan een schuur werd toegevoegd. Soms werd de schuur over de bestaande koeienstal heen gebouwd. In de loop van de 16^e eeuw kreeg ook de woning een plek in de schuur. In 1552 is in Westzaan voor het eerst sprake van een 'hoyhuis' met voorin een woongedeelte.

DE OUDSTE

De oudste nog bestaande stolpboerderij is Het Kooghuis in Uitgeest uit 1559. Het oudste vierkant is gedateerd op 1551/52. Het woord stolp wordt voor het eerst gebruikt in 1599 in het bestek voor de bouw van een eenvoudige schuur bij het nieuwe Gemenelandshuis in de Zijpe- en Hazepolder. Het woord is vermoedelijk afgeleid van het Middelnederlands stulpe, 'stulp, deksel' en verwijst naar de dakvorm, die op een omgekeerde kom of een klok lijkt. Vanaf het midden van de 17^e eeuw werd het woord stulp ook gebruikt voor een 'kleine, armelijke of nederige woning'. De achternaam Stolp is bekend sinds 1570; het betreft vermoedelijk de bewoner van een stolpboerderij te Nieuwe Niedorp.

HOOIBERG

Boerderijen-onderzoekers (Klaas Uilkema, Rob Hekker en anderen) gingen er lange tijd van uit dat de stolpboerderij was ontstaan uit een hooiberg, voorzien van uitgebouwde buitenstijlruimten (uitkubbingen of zijbeuken). Dit baseerden ze op het hergebruik van stijlen uit de hooibergen. Ook 17^e eeuwse tekeningen die het boerenleven romantiseerden, werkten deze gedachte in de hand. Eerder lijkt er een directe ontwikkelingslijn te bestaan tussen laatmiddeleeuwse driebeukige schuren elders en het ontstaan van de Friese schuur in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland gedurende de 16^e eeuw.

Onderzoek van archeoloog Mark van Raaij pleitte in 2019 voor een herwaardering van de hooiberg-theorie, waarbij hij zich baseerde op uitvoerige bestudering van kaartenmateriaal uit de tweede helft van de 16^e en de eerste helft van de 17^e eeuw. Zijns inziens is de Noord-Hollandse stolpboerderij wel degelijk ontstaan uit de vierroedeberg die aanvankelijk werd voorzien van plankenbeschoot en daarna werd verlengd en/of uitgebouwd met zijbeuken, waaruit de stolpschuur ontstond. De oudste vorm zou de berghuis- of hooihuisboerderij zijn, waarbij de hooischuur werd aangebouwd aan een driebeukig woonstalhuis of langhuis.

Twee fraaie exemplaren van Noordhollandse stolpboerderijen.

Van Raay vond dergelijke langhuistolpen vooral afgebeeld in West-Friesland vanaf circa 1550, maar aanvankelijk slechts in kleine aantallen. Een andere variant was de L-vormige aanbouw van de schuur aan het woongedeelte, die we uit Wieringen kennen. De vierkante stolpboerderij ontstond zijns inziens omstreeks 1590.

SCHUURTYPE

De stolpboerderij is, net als andere schuurtypen, waarschijnlijk sterk beïnvloed door de architectuur van middeleeuwse kloosterschuren en andere hoogontwikkelde bouwwerken. De oudste stolpboerderijen blijken bovendien, in tegenstelling tot wat men vroeger dacht, een kapgebint met jukspanten te hebben gehad. Pas toen grotere lengten aan Scandinavisch grenenhout voor de sporen ter beschikking kwamen, werden deze vervangen door driehoekspanten of zag men helemaal van extra ondersteuning af. De stolpboerderij kenmerkt zich vooral door de verdubbelde schoren of zwiepingen, die ook bij de hiervan afgeleide bouwvormen in Duitsland terugkeren. Terwijl men in Noord-Holland – net als in Friesland en Groningen – vasthield aan het dek-balkgebint, gaven de Hollandse immigranten elders de voorkeur aan een ankerbalkgebint uit eikenhout, dat thuis uitsluitend in traditionele langhuizen werd toegepast.

Landeigenaren en investeerders lieten voor hun pachters vaak moderne stolpboerderijen bouwen. Zelf brachten ze geregeld de zomer door in de herenkamer van hun hofstede. Ook werden er wel dubbele stolpen – een soort twee-onder-een-kapboerderijen – gebouwd.

De bouw van stolpboerderijen werd vooral toegepast in de nieuwe droogmakerijen: de Zijpe- en Hazepolder, Wieringerwaard, Beemster, Purmer en Schermer. Met betrekkelijk weinig hout werd een groot bouwvolume gecreëerd. Het was een succesvol Nederlands exportproduct dat zijn weg vond van Duinkerke tot in Denemarken. De noordelijkste stolp was 'Westeranflod' in Mogeltonder, gebouwd door een Deensgezinde Fries in 1914. In Zuid-Holland zijn stolpboerderijen te vinden in Lisse en Moerkapelle, waar in de polder Wilde Veenen omstreeks 1660 de boerderij Stolpenburg verrees.

FRIESE STELPBOERDERIJ

Begin van de 17^e eeuw kwam als Friese variant de stelpboerderij op. De eerste stelpboerderijen werden vermoedelijk gebouwd in de polders van de Staverse Meren (1620) en het Workumer Nieuwland (1624). Enkele voorbeelden staan op een in 1659 gemaakte kaart. Dit boerderijtype heeft vanwege het grotere aantal gebintvakken een rechthoekige in plaats van een vierkante plattegrond. Varianten hiervan waren ook elders langs de Waddenkust te vinden. Tussen 1840 en 1880 ging het opnieuw erg goed in de agrarische sector en werd een groot aantal stolpboerderijen bijgebouwd.

Friese stelpboerderij.

EEN OUD SPUL

Dick de Jong

Het is een goede gewoonte om als je de pensioengerechtigde leeftijd hebt bereikt eens wat tijd te steken in zaken waar je tot dan toe weinig aan toe kwam. Zeker als het gaat om iemand met een grote verzameldrang. Het grote gevaar hierbij is echter dat je al snel verzand raakt in wat er door je handen gaat. De laatste weken heb ik eens wat tijd gemaakt om mijn 'schoenendoos met foto's' wat meer van dichtbij te benaderen. Dat is trouwens geen schoenendoos, maar een verzameling allerhande dozen en ordners. Ik ben begonnen met ordenen. Door soort bij soort te voegen ontstaan er nieuwe verzamelingen, maar dan zo dat ze benaderbaar zijn. Gelukkig heb ik destijds mijn vader gevraagd om op de achterkant van alle oude familiefoto's de namen te noteren van wie erop staan.

Ik kwam ook de op de volgende pagina staande foto (uit 1977) tegen, met daarop een oude vervallen boerderij, gestaan hebbend op het adres Rivierdijk 510-511 te Boven-Hardinxveld.

Plaatselijk heette dit 'net boven de sluis'. Dat wil zeggen dat dit een stukje ten oosten is van het mr. dr. Kolffgemaal, dat het Lingewater op de Beneden-Merwede loost. Jarenlang heeft het pand hier staan verkrotten. Het was het restant van een onverdeelde boedel. Linksachter is de vernieuwing zichtbaar: een houten woning die achter een bestaand huis langs de dijk is gebouwd, voor een van de ouders. Daarmee werd een oplossing gevonden voor de in die tijd nog bestaande woningnood. Het oude huis kwam leeg en ging bewoond worden door een van de kinderen en ma of pa, of beiden, gingen naar achter. Eigenlijk een prima oplossing. En duurzaam verantwoord.

EEN RIETEN KAP

INLEIDING

Aansluitend op het artikel in de vorige editie van deze nieuwsbrief, over dakpannen, is het nu de beurt aan rieten daken. Een rieten dak wordt gemaakt van eenjarig riet. Meerjarig riet is hiervoor niet geschikt. Riet wordt al eeuwenlang als dakbedekking gebruikt vooral bij huizen met steile daken van 45 graden of meer. Vroeger was het naast stro en heideplaggen de goedkoopste dakbedekking, tegenwoordig wordt het vooral toegepast bij huizen en boerderijen in het hogere marktsegment. Na zo'n twintig tot dertig jaar is vervanging van versleten natuurrieten dakbedekking noodzakelijk. Daken kunnen ook gedeeltelijk uit riet en gedeeltelijk uit dakpannen zijn opgebouwd.

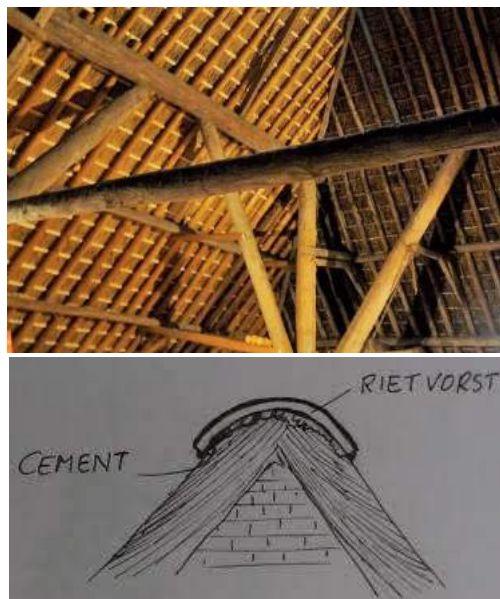
DAKDEKKEN

Het dekken van rieten of strooien daken is een gespecialiseerde bezigheid die wordt verricht door een ter zake kundig persoon of bedrijf. De huidige riet- en strodekkers doen niets anders, maar vroeger waren zij naast rietsnijder en rietbinder ook nog riethandelaar en in de herfst of winter ook wel klompenmaker of deden ze slagerswerkzaamheden omdat er niet het gehele jaar door voldoende riet was en/of werk. Veel riet- en strodekkers zijn aangesloten bij een werkgeversvereniging. Voor houvast bij het werken op een rieten dak maakt de rietdekker gebruik van rietdekstoelen en dwarsbomen. De rietdekstoel heeft pinnen waardoor deze vast op het riet ligt. De steunbomen worden tijdelijk vastgezet met ijzeren pinnen.

DE ONDERGROND

Het riet wordt ondersteund door een dakconstructie bestaande uit spanten, waarover gordingen of flieringen (wij kennen het woord vliering, als extra bergruimte) zijn aangebracht. Hierop worden sparren (rondhout) of sporen (rechthoekig hout) bevestigd. Deze lopen van de nok tot het ondereinde van het dakvlak. Hierover worden horizontaal de rietlatten aangebracht, met een onderlinge afstand van ongeveer 28 centimeter, waarop ten slotte het riet wordt aangebracht. Voor het vastmaken aan de rietlatten wordt een grote kromme naald, een twijgijzer gebruikt, waarmee het twijg of ijzerdraad 'om de rietlat' gestoken kan worden. In plaats van een twijgijzer gebruikt men ook wel de combinatie van goot en naald. Het binddraad kan ook geschroefd worden in de rietlat. Daarbij ontstaan wel een traditioneel of open dak. Het riet op het dak wordt vervolgens met een klopper of drijfbord netjes gelijk gemaakt. De nok van een rieten dak is kwetsbaar en daarom wordt die al eeuwenlang in rietvorsten uitgevoerd in plaats van gebonden riet stro of in heideplaggen, zink of koper. Rietvorsten zijn grote boogvormige nok- of vorstpannen die al of niet met kneedbare dakmortel en/of met een luchtkalkrijke basterdmortel specie worden vastgezet.

Keramische nokvorsten speciaal voor rieten daken, kortweg rietvorsten genoemd, kunnen zijn Bourgondische, Friese en Rijnlandse rietvorsten, alle met min of meer dezelfde afmetingen 660 x 235 x 210 mm. Het meest bekend zijn die in de traditionele kleuren natuurrood gestookt en blauwig duifgrijs gesmoord van Rijnlandse klei. In Normandië komt een fraaie bloemenvorst voor: een bed van klei (vermengd met strohaksel) beplant met bloemen als boliris, vetplanten, daklook en dergelijke waarvan de wortels zich vastzetten in de klei en in het riet.

SCHROEFDAK

Het schroefdak is een moderne variant die vooral na 1995 in zwang kwam. Tussen de daksporen en het dekriet wordt een brandwerende plaat aangebracht. Bij brand grijpt het vuur daarvoor minder snel om zich heen. Zo'n 'gesloten' dak isoleert beter, maar het dakriet zal doordat het riet nu minder goed geventileerd wordt minder lang meegaan dan een op traditionele wijze 'open gedekt' dak. Als het riet onvoldoende droog waait kan het door damptransport van binnen naar buiten door en door nat worden en bestaat het gevaar van verrotting van het riet en zelfs kapotvriezen van de nok. Goede ventilatie is bij het gesloten systeem daarom van groot belang. Waar mogelijk wordt een combinatie van beide systemen aangebracht, dat wil zeggen dat tussen beplating en riet alsnog een ventilerende spouw wordt aangebracht.

EIGENSCHAPPEN

Riet weegt circa 130 kilogram per m², zodat een rieten dak van 30 cm dikte ongeveer 39 kg per m² weegt. Hierdoor is het veel lichter dan dakpannen, en vormt het minder een belasting voor de dakconstructie. De warmtegeleidingscoëfficiënt is 0,20 W/mK. Door deze lage waarde is riet een goede warmte-isolator bij het gesloten systeem. Het houdt in de winter warmte goed vast, en in de zomer houdt het de warmte juist buiten.

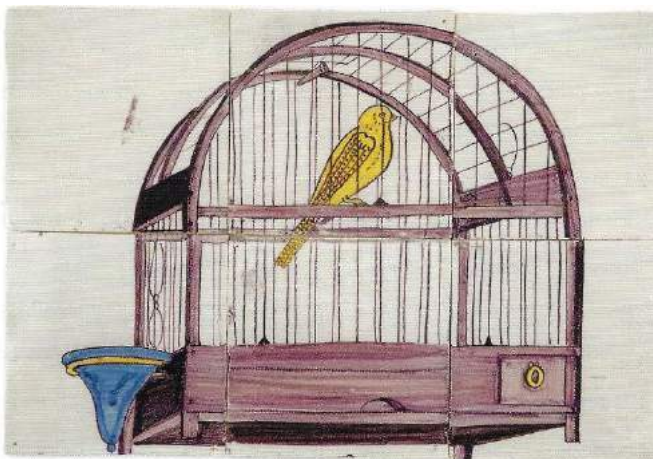
Het rieten dak moet om geen water door te laten voldoende afschot hebben en de rietbedekking dient 28 tot 30 cm dik te zijn. Het dak moet minimaal een hoek van 30 graden hebben bijvoorbeeld bij dakkapellen en dan bij een maximale lengte van ongeveer 2,5 meter. Om te voorkomen dat vogels het riet langs de nok lostrekken wordt daar soms een strook fijnmazig kopergaas of gegalvaniseerd dan wel geplastificeerd kuikengaas over het riet heen gespannen.

LEVENSDUUR

Niet alle natuurriet is even geschikt. Het kwalitatief goede riet, dakdekkersriet, is droog, niet 'verspocht' en heeft een stengeldiameter van 5 tot 8 mm. Bij deze variatie in dikten 'ademt' het meer en slaat het minder gauw dicht. Uit de Kop van Overijssel komt veel dakriet. Daarnaast komt er riet uit Friesland (Makkumerwaard), Noord-Holland, Stellendam, de Nieuwkoopse Plas en de uiterwaarden van de grote rivieren. Ook uit de Camargue, Hongarije, Oostenrijk, Roemenië, Turkije en Polen haalt men riet. Sinds 2005 ook vanuit China: in zeecontainers gesorteerd dakriet. Van het in Nederland gebruikte riet is 35% uit eigen land afkomstig. De kwaliteit van de dekriet-oogst uit een bepaald land of regio verschilt van jaar tot jaar. Een goed dak gaat zo'n 25 jaar mee, maar daken van 30 jaar oud komen voor. Met betrekking tot levensduur van een rieten dak is de kwaliteit van het gebruikte dekriet belangrijk, maar ook van de hellingshoek en de lengte van het rieten dak, bij 25 graden tot 10 jaar, bij 30 graden 10-20 jaar, bij 45 graden 20-30 jaar en bij 55 graden 35 jaar. Garantie op levensduur van natuurriet wordt door de rietdebranche echter niet verleend. Na verloop van tijd verweert het bovenste riet en soms komen er algen op. Worden deze algen niet bestreden dan gaat er ook mos op groeien, echter algvorming is nog ernstiger dan mosvorming. Vooral algvorming moet worden tegengegaan. Worden algen niet verwijderd dan heeft dit een sterk negatieve invloed op de levensduur van het dak. Schaduw en hoge bomen in de buurt bevorderen de groei van algen. Ook kan houtrook, dat bij onvolledige verbranding veel stikstof kan bevatten, zorgen voor een slijmerige algenlaag waardoor het riet gaat rotten.

TENSLOTTE

In veel oude boerderijen zitten in de schouw of in de muren afbeeldingstegels. Al die afbeeldingen hebben een functie. Veel wandtegels zijn bedoeld als illustratie als er verhalen werden verteld aan de kinderen. Boven deuren zie je vaak een zogenaamd vogelkooitje, een tableau van 4 of 6 tegels met een kanarie in een kooi. Die heeft als functie om te waarschuwen tegen het gevaar van koolmonoxidevergiftiging door de brandende haard.

Eertijds hield men hiervoor een levende kanarie in een kooi. Maar behalve dat dit diertje verzorging nodig had, wat tijd kostte, waren er plaatsen waar de overheid een belasting ging heffen op het houden van vogels. Dat resulteerde erin dat er een tegeltableau werd aangeschaft. Dat hing men dan in de kamer waar de haard brandde boven de deuren. Dan werd iedereen die daaronder doorliep gewaarschuwd.

UITGAVEN VAN B&E AKV

- Boer en Boerderij
€ 35,00
- Hoeve, hofstee,
herbestemming € 14,95
- Het behouden waard
€ 14,95
- De Stee van Saan van Pieterse
€ 14,95

UITGEVER:

BOERDERIJ & ERF

alblasserwaard - krimpenerwaard - vijftheerenlanden

secretariaat: Sluis 57
2964 AT Groot-Ammers
06-53759618
secretariaat@boerderijnerf.nl
www.boerderijnerf.nl

REDACTIE & SAMENSTELLING:

LA CARRIOLA

tekst & advies

Dick de Jong | Buitendams 51
3371 BA Hardinxveld-Giessendam
06-22845889 | djtekst@planet.nl

QUOTE:

Een optimist vindt dat hij voor het net vist; een pessimist denkt dat hij achter het net vist; alleen een realist weet dat zijn haakje vast zit in het net... .